

ROM, VAGY ÉPÜLET? AZ ALVINCI REFORMÁTUS TEMPLOM

Mikor fordul egy épület sorsa visszafordíthatatlanul a pusztulás irányába? Mit kell a rommá válás kritériumának tekintenünk? Erkölcsei vagy műszaki kérdés a rom fogalma? Történelmi épületeinkről szóló források nem egy esetben adnak hírt arról, hogy hosszú ideig „pusztán” álltak, vélhetőleg tető nélkül, védtelen, repedező falakkal. Aztán sok esetben a fenntartó tulajdonos, közösség megerősödésével az épületet kijavították, ismét használatba vették.

Nem csupán a török háborúk időszaka ad erre példát. Az etnikai és felekezeti változások, valamint a XX. század egyéb eseményei nem egy fontos műemléket sodortak veszélybe, határainkon innen és túl. A méltatlan helyzetbe került épületek egy nagy csoportját alkotják a gyülekezet nélkül maradt, vagy egyre kisebb gyülekezetet szolgáló templomok, amelyek között nem kevés jelentős történelmi és művészeti értékkel bíró műemlék is akad. A régóta szórványterületnek számító Dél-Erdélyben sok szomorú példát lehet felsorakoztatni. A védelmet is jelentő használat nélkül maradó épület sorsa hamar beteljesedhet: a tető megbomlása után reménytelenné válik fennmaradása. Az állagmegóváshoz elegendő gondoskodás pedig sem pénzben, sem munkaerő-ráfordításban nem igényel sokat, s különösképpen nem mérhető a veszendőbe menő történelmi értékhez. Éppen ezért különösen öröndetes (bár ritka) hír minden olyan erőfeszítés, amely arra irányul, hogy e magukra hagyott műemlékek sorsát jobbják. Szerencsére vannak ugyanis ilyen próbálkozások: 2004-ben az Ágoston Sándor Alapítvány önkéntesei tetőt emeltek a borbereki [Vurpăr] templom évtizedek óta ázó szentélye fölé, megmentve gótikus boltozatát. 2005-ben a kivételesen értékes freskókkal díszített kéméndi [Chimindia] templom beomlott tetőzete épült újjá. Részben magyarországi, a Teleki László Alapítvány által koordinált támogatásoknak és az Ágoston Sándor Alapítványnak, valamint Gudor Botond lelkésznek köszönhetően a hibák időben történő kijavításával elkerülhetővé vált a károk súlyosbo-

dása a marosszentimrei [Sântimbru], a sárdi [Șard], a magyarigeni [Ighiu], a zalatnai [Zalatna] templomok esetében. A legújabb ilyen fejlemény az alvinci [Vințu de Jos] református templomon elvégzett néhány, építőipari szempontból nem túl jelentős, az épület fennmaradása szempontjából azonban vélhetőleg igen fontos munka, amely révén jó fél évszázad után ismét istentiszteletet lehetett tartani a templomban.

Alvinc napjainkban jelentéktelen falu képét mutatja, amelyet az utazó inkább csak azért ismer, mert az e helyen nyugati irányba forduló Maros völgye fontos útvonal, s itt ágazik el a keleti irányba, Nagyszében [Sibiu], Brassó [Brașov] és az északi irányba Gyulafehérvár [Alba Iulia], Kolozsvár [Cluj-Napoca] felé vezető országút. E helyzete tette évszázadokkal ezelőtt is fontossá, s virágoztatta fel a XIII. századra az itt megtelepedett szász közösséget a Maros túlpartján fekvő Borberekkel együtt. Történetüket, jogállásukat, a népességük összetételében bekövetkezett változásokat és ezek okait több tanulmány tárgyalja, mégis nehéz ellenállni a kísértésnek, hogy legalább említésszerűen felidézzük e rendkívül gazdag múltú települések sorsának fontosabb eseményeit.¹ A két település alapításának ideje pontosan nem ismert, kiváltságukat 1248-ban együttesen rögzítette IV. Béla király.² A forrásokban oppidumként szereplő települések jelentőségét és bevételeik alapját adta, hogy a Vízakna [Ocna Sibiului] kör-

1. A templom a XX. század elején. Képeslap

2. A templom északnyugat felől 2012-ben. Szerző felvétele

nyékén bányászott, s idáig szárazföldi úton szállított sót itt rakták hajóra. Vélhetőleg e feladat a szászok itteni megtelepedését megelőzően is fennállt, talán ezzel függ össze az Alvinc déli részén feltárt korábbi, magyarok által lakott településrész léte.³

Alvinc évszázadokon át megőrizte jelentőségét és gyarapodott kiemelkedő színvonalú építészeti alkotásokkal, amelyeket e rövid híradás keretén belül csupán említésszerűen van mód méltatni. A település első ismert és fennálló épülete cikkünk tárgyá, az utóbb a református egyház tulajdonába került plébániatemplom. A csonka formában is monumentális, Szent Katalinnak szentelt épület még a XIII. századhoz kötődik. Nem sokkal később egy másik nagyméretű, városias jellegű építkezés is megkezdődött: a napjainkban a Maros túloldalán fekvő Borberekre vezető út mentén fekvő domonkos kolostor építése, amely javára Herbord comes özvegye tett adományt 1300-ban. Ennek ma nyomát sem látjuk, alapfalait az 1990-es évek második felében Adrian Andrei Rusu tárta fel.⁴ A török betörések következtében, hasonlóan a környék más szász városaihoz, például Szászváros-hoz [Orăștie], Alvinc is sokat szenvedett. Annak, hogy népessége a fennmaradt adatok szerint nem csökkent lényegesen, minden bizonnyal magyar és délszláv lakosok beköltözése lehetett az oka. A XVI. század elejére a szászok vezető szerepe már megkérdőjeleződött, egy 1510-ből fennmaradt oklevél szerint a beköltözők egyenlő

részt kértek a város vezetésében. A század folyamán visszaszorulásuk megállíthatatlan volt: 1590-ben a templomot is átadták a magyar református egyháznak. (1–3. kép)

Kovács András a kolostor helyén felépült, Martinuzzi Fráter György kastélyaként ismert épületről közreadott tanulmányában elsőként fogalmazta meg azt a feltételezést, amely szerint a sokáig Fráter György meggyilkolása helyszínének vélt, napjainkban sajnos menthetetlenül rommá váló kastélyépület nem foglal magában semmit a korábbi épületekből, az teljes egészében Bethlen Gábor építkezésének eredménye.⁵ Mint utóbb Adrian Andrei Rusu ásatásai során beigazolódott, valóban az udvar alatt fekszenek a XV. század végén már világi kézbe jutott, Martinuzzi által 1551 és 1556 között kastéllyá kiépített kolostor maradványai, amelyeket a bíboros meggyilkolását követő per során tett tanúvallomások ismertettek, s amely leírások egyébiránt megtévesztő módon ráillenek a Bethlen Gábor kori épületre is. A nagyfejedelem által megkezdett, ellipszisbe írt hatszög alaprajzú, hatalmas épületnek csupán négy szárnya épült ki, azok sem mind emeletes formában. A török kori háborúk viharait túlélve, a gyulafehérvári káptalan tulajdonába került kastélyt a XVIII. század végén tűzeset pusztította, megpecsételve több épületszárny sorsát. A Batthyány Ignác püspöksége alatt történt katasztrófa nyomait egy 1809-es felmérés tanúsága szerint csak nagy sokára és részlegesen tüntették el. Az akkor le nem fe-

dett épületrészek azóta elenyésztek, és napjainkban jut hasonló sorsra a nagyszabású kastély többi része is.

Bethlen Gábor személye még egy vonatkozásban meghatározó Alvinc számára: itt telepítette le a vallási üldöztetés elől menekülő habánokat a tág látókörű, s kézműveseket, iparosokat szívesen befogadó fejedelem. Széles körben ismert, sok emlékekkel dokumentált tevékenységüknek a mai Alvincen nem találjuk nyomát. Más, szintén vallási okokból üldözött népcsoport is otthonra lelt itt nem sokkal később: a törökök elleni nemzetközi összefogás hatására a birodalomban tapasztalható vallási tolerancia megszűnt: a dél-európai területeken élő keresztényeket elűzték. Egy bolgár csoportot, s ferences lelki gondozóikat Alvincen telepítették le az osztrák hatóságok, talán nem összefüggés nélkül a vallási türelem megszűnésének másik jelenségével, ami a habánok addigi kiváltságainak eltörlésével és erőszakos katolizálásukkal függött össze. A ferencesek számára a település központjában kolostor és újabb templom épült, amely ma is áll. Később szomszédságában emeltek templomot a görög katolikus és a görög keleti egyházak is. A Martinuzzi-kastéllyal szemben áll a Kemény családnak a második világháborút követő évektől az utóbbi időkig általános iskolaként használt kastélya, Kemény Zsigmond szülőháza. Kós Károly egyik, cikünk tárgya szempontjából szerencsének tekinthető módon nem megvalósult műve Alvinchez kötődik: Szekernyés János a *Művelődés* című folyóiratban egy 1928-ban készült tervet közölt.⁶ A megrendelő Benedek Károly alvinci lelkész özvegye volt, aki a Maros által gyakran fenyegetett ódon templom felváltására új templomot akart építtetni. A régi templom faragott kő nyílásereit felhasználták volna az építkezéshez.

Az egyházközség anyagi helyzetének megromlása végül szertefoszlatta a terveket.

A református templom felé tartva egy jelentéktelen lakóház oldalán magyar, román és német tábla hirdeti, hogy Alvincen született, éppen száz évvel ezelőtt, Szóts István filmrendező.

A település újabb kori történetének következő kedvezőtlen eseménye a magyar közösség számára: az 1990-es évek közepe óta nincsen saját papja, Gyulafehérvárról látják el. A templomban az utolsó istentisztelet az 1960-as években volt, később bútorraktárként használták, az 1970-es években bekövetkezett árvizek után pedig üresen állt. Az 1990-es évek közepén pusztulása felgyorsult, s úgy tűnt, megállíthatatlanná válik: ajtaja eltűnt, ablakainak maradványai is tönkrementek, szőszékét lerombolták, falait oda nem illő feliratokkal csúfították el, végül elkezdték elhordani róla a tetőcserepet, mennyezetdeszkákat. A helyi rendőrség fellépése eredményeként a tolvajokat lefűllették, sőt a lopott holmi egy része is visszakerült. Gudor András gyulafehérvári lelkész ismét zárhatóvá tette a templomot, s 2005-ben a toronysisak kijavítására is sor kerülhetett. Az összkép azonban lehangoló maradt.

A templom leírásánál a 2012 nyári állapotot vesszük figyelembe. Hangsúlyozandó, hogy kutatást nem állt módunkban folytatni, csak a szemrevételezés alapján rögzíthető jelenségekről adhatunk számot. A templom építéstörténetére vonatkozóan csak feltételezésként vehetők figyelembe az alábbi megállapítások, még ha a megfogalmazás olykor kijelentő módú is, és kevésbé mennek túl az Ernst Wagner és Hans Gunesch által már megfogalmazottakon.

A református templom a település északi szélén áll, a Maros kanyarulatában, az ártér közelében. Alacsony kőkerítéssel övezett

3. A templom déli irányból 2013 telén.
Szerző felvétele

4. A templom szentélye a XX. század elején. Forster Központ, Fotótár, ltsz.: 128.279 ND

cinterem veszi körül, amelyben néhány sír-
emlék utal az egykori temetőre. A templom
jelenleg egyhajós; nagyméretű, a hajóval
azonos magasságú és szélességű támpillé-
rekkel gyámoltított szentélye poligonálisan
zárul. (4–5. kép) A hajó nyugati szakasza fe-
lett alacsony, a hajónál keskenyebb, négyze-
tes alaprajzú torony emelkedik. A hajót és a
szentélyt nagyjából 45 fok meredekségű,
cserép héjazatú tető, a tornyocskát zsinde-
lyborítású sisak fedi.

Vaskos, magas, átlós állású támpillérek-
kel szegélyezett nyugati homlokzata díszte-
len, a málló vakolat alól előbukkan a főként
a magasabb régiókban kevés téglát is tartal-
mazó, terméskőből emelt falazat. A közép-
tengelyben, a talajszint felett kevésel, az
egykori bejárat megközelítőleg félkörös te-
herhárító íve látszik, jelezve a talajszint épí-
tés óta bekövetkezett emelkedését.⁷ Felette
az egész homlokzat szélességében kiterjedő
egykori előtető nyoma figyelhető meg. A gá-
dorablakok magasságában tagolatlan, kissé
szabálytalan szegmensívvel záródó ablak.
A nyílás nyilvánvalóan nem középkori, ha-
nem utólagos átalakítás eredménye a felette
megfigyelhető csúcsíves teherhárító ívvel
együtt. Az ív felett vízszintes falelválás hú-
zódik, jelezve a templom méretéhez képest
kicsiny torony utólagos voltát. Az ablaknál
kevésel lejjebb, tőle északra két vonóvas re-
teszvasa látszik. A torony felfelé mind keve-
sebb követ és egyre több téglát tartalmazó
falazatában markánsan megfigyelhetők egy

korábbi harangállás födémgerendáinak fész-
kei, amelyek szokatlan módon megjelennek
a homlokzaton. A toronyfalaktól mindkét ol-
dalon elválik a főhajó padlásterét záró, szin-
tén téglá anyagú oromfal. A harangállás ab-
laka félkörös záródású, tagolatlan.

A hajó déli homlokzatán világosan ki-
vehetők a négy egykori árkádív hámló va-
kolat alól előbukkanó, jelentős részben
téglából falazott, tagolatlan ívei, felettük gá-
dorablakok sora. Helyenként a talajszint
emelkedése miatt rendkívül zömöknek tűnő,
négyzetes keresztmetszetű pillérek ívek felé
forduló oldalán futó, egyszerű, homorlattal
tagolt vállpárkányai is megfigyelhetők. Az
egyiken növényi formákra emlékeztető ok-
ker és vörös kifestés bukkant elő a befalazás
takarásából. A nyugati sarkon átlós állású,
vaskos támpillér. Mellette a nyugati homlok-
zati fallal egybevágóan, rosszul kivehető
falazási szabálytalanság, elbontott fal csatla-
kozásának nyoma, tőle egy hajdani főhajó-
szakasszal keletebbre, a templom tengelyére
merőleges, romos, nem túl vastag fal, amely
a gádorablakok könyöklőjénél magasabbra
nyúlik. A nyugat felőli első árkádívét elzáró
falban szegmensíves boltövé, tagolatlan aj-
tónyílás, felette félkörös teherhárító ív, majd
az ajtóhoz hasonló kialakítású ablak. Fel-
jebb, az egykori gádorfal magasságában ki-
sebb, szintén tagolatlan, szegmensíves záró-
dású ablak. Környezetében a vakolat alól sok
téglá bukkant ki, feltehetően e részt, egy sérü-
lést követően, erősen meg kellett újítani.

A kelet felé következő két szakaszban, az árkádív befalazásában kosárárvas zárású ablakok, amelyek közül a nyugati kisebb és káva nélküli kialakítású, alatta hasonló, befalazott ajtó. A nyugat felől harmadik szakasz árkádívének befalazása nem egy periódusban készült: a pillérek vállpárkányai alatt ismeretlen funkciójú, keskeny téglafalazatok szűkítik le az árkádív nyílását. A két szakasz között, nem egészen a pillér tengelyébe esően keskeny, csúcsíves nyílású, kőkeretes gádorfal-ablak. A kelet felé következő szakaszhoz falazott portikuszt csatoltak. Egyetlen nyílása dél felé szolgál, szegmensíves boltívű. A keleti szakaszt nyugatról határoló pillér felett, de annak tengelyétől nyugat felé tolódva, az előbbivel egyező kialakítású gádorfal-ablak, a keleti szakasz középtengelyébe esően pedig hasonló keretezésű, ám háromkaréjos mérművel gazdagított párja. A keleti hajószakaszba eső árkádív a vakolat miatt nem vehető ki világosan. A szakaszt kelet felől jól megfigyelhető, függőleges fal-elválás zárja, amelytől keletre, már egyértelműen a szentéllyel összefüggő falazaton elbontott, vastag, haránt irányú falra utaló falazási szabálytalanság tűnik fel. Ettől keletre részben a talajszint alatt elhelyezkedő, pálca-tagból és homorlatból alakított profilú, enyhén csúcsíves zárású kő ajtókeret, körülötte szabálytalan falazású teherhárító boltív. Négyzetes alaprajzú szentélyszakaszt jelző, nagyobb közt követően viszonylag kis kiállítású, egyszerű, rézsűsen zárt támpillér. A szentély kelet felé következő, fele ilyen hosszú szakaszában rézsűs bélletű, kőkeretes, kétosztású mérműves ablak. Mérműve hornyolt tagozású, a nyílásokat háromkaréj zárja, közülük, valamint az ablak alsó része elfalazva. Az ablakban fenyő anyagú, sűrű osztású nyílászáró maradványai. A szentélyzáródás déli falszakaszát átlós állású, az előbbitől eltérően az ablak könyöklője magasságában visszalépcsőzött támpillér zárja.

A szentély délkeleti homlokzatán kissé szélesebb, szintén kétnyílású, rézsűs bélletű, kőkeretes ablak nyílik. Profilozása a délkeleti ablakéval egyező, mérműve azonban gazdagabb, háromkaréjos formával bővített. Alsó részét és mérművének felső formáit utólagosan szintén elzárták. Bélletének felső részén sötét színű festésmaradványok.

A keleti homlokzatot szintén karéjos mérműformával díszített ablak töri át,

amelynek bélletét az előzőektől eltérően homorlat tagolja. Alulról és felülről egyaránt lekicsinyítették, középen félkörös zárású ablakot alakítva ki. A kő osztóbordát a megkisebbitett nyílás magasságában tölgyfából pótolták. Itt is fenyő anyagú, sűrű osztású ablakszerkezet maradt meg, az íves részen küllős kialakítással. Az ablak alatti falfelületen értelmezhetetlenné pusztult freskómaradványok.

Az északkeleti falon délkeleti párjánál keskenyebb, mérműves ablak. Nyílásának alsó része, valamint mérművének záró része elfalazva. Mérműformáját az elsődleges profilból alakították. A homlokzatszakaszt észak felől a szentélyzáródás többi támpillérével egyező kialakítású támpillér zárja.

A szentély északi homlokzata tagolatlan, támpillér nem osztja. Középtengelyében ajtónyílás, nyilván az egykori sekrestyébe szolgáló bejárat felső részének maradványa. A szentély az északi oldalon is világos falelválással határolódik el a hajó falától, a cezúrától keletre a templom hossz tengelyére merőleges állású, vastag fal romja.

5. A szentély a XX. század elején. Forster Központ, Fotótár, ltsz.: 033.768 ND

6. A hajó belső tere a XX. század elején.
Forster Központ, Fotótár, ltsz.: 033.774 ND

A hajó északi falát kevesebb vakolat fedí, az egykori árkádívek világosabban kivethetők. A négy árkádív közül a keleti kettő befalazása sok téglát tartalmaz. Téglá felhasználása több periódusban történt, kérdés, hogy csupán javításként, vagy már az eredeti építés során is. Az árkádívek téglával falazott részének alsó felületén helyenként vakolat figyelhető meg. A téglafalazatok felett nem látszik újrafalazott rész, ami arra utal, hogy már eredetileg is került téglá az ívekbe. A kelet felőli első szabadon álló pillér vállpárkánya hiányzik, helyét téglafalazat tölti ki, e falazat azonban összefügg az árkádív befalazásával, tehát egyértelműen utólagos. A két keleti árkádív helyén kosáríves zárású ablak, a nyílásokban tölgyfa tokszerkezetek maradványa. A pillérekben a vállvonal felett, nyilván a mellékhajó fedéséhez tartozó, konzol- vagy gerendafészkek. Az árkádív magasra nyúlik, a mellékhajófal nem érhetett fel annak záródásáig. Az árkádív záródéka és gádorablakok könyöklője között a gádorfal teljes hosszában megfigyelhető vízszintes határvonal, amely felett egy sávban a falazat vörös, apróbb kövekből áll. Kérdés, hogy csupán a mellékhajó tetőze-

tével összefüggő nyom, vagy falelválás, esetleg a gádorfal újjáépítésének emléke. A kelet felől második árkádívben, kevéssel a talajfelszín felett egykori északi bejárat belülről elfalazott szegmensíves záródású nyílása. A kelet felől harmadik árkádívnyílásban a tisztán kő anyagú befalazásban ablakot nem alakítottak ki, azonban az előzőnél magasabban fekvő, szintén szegmensíves boltívű ajtónyílást létesítettek, amelyet utólag felfelé megnagyobbítottak. A nyugat felé eső árkádívnyílás befalazásában a két keletihez hasonló méretű, de káva nélküli ablaknyílást találunk, alatta, az árkádív nyílását majdnem teljesen átérő, félkörös boltívet, a talajfelszínhez közel szegmensíves záródású, belülről elfalazott ajtónyílás maradványát. Az északi gádorfalat öt egyforma, rézsús bélletű, kőkeretes ablak töri át. Kiosztásuk egyenetlen, sem az árkádívek tengelyének, sem a déli oldal gádorfal-ablakai kiosztásának nem felelnek meg. Mind-egyiket elfalazták a belső oldal felől, hasonlóan a déliekhez. A hajó nyugati sarkán a templom hossz tengelyére merőleges állású, vastag falcsonk: nyilván a mellékhajó nyugati zárófalának maradványa, amely esetlenül metsződik a sarkot átlós irányból erősítő támpillérrel.

A templomtérbe jelenleg a déli portikuszon át szolgál az egyetlen bejárat. Az ajtószárnyaitól megfosztott nyíláson belépve a beomlott dongaboltozaton át a portikusz padlóterébe látunk. A falakon embermagasság felett az 1970-es évek nagy árvizeinek lenyomata. Néhány lépcsőfokot fellépve jutunk a csonkán is lenyűgöző belső térbe. (6–7. kép) A hajó nyugati szakaszát utólag a nyugat felől első, egykor szabadon álló pillérrel egybeesően elfalazták. A fal előtt karzat maradványai, két négyzetes alaprajzú, falazott pillér. A karzat léte magyarázat a második hajószakaszba eső, déli homlokzatnál leírt ablak többitől eltérő méretére és alakjára, valamint az északi oldalon az ablak hiányára. A karzatablak alatt elfalazott ajtónyílás. A hajót és a szentélyt deszkamennyezet fedi, amely a hajóban szélesebb, kékre festett deszkákból áll, a fugákat világossárga színű takarólécek zárják el. A szentély mennyezete nagy felületeken hiányzik, ahol megvan, festetlen, keskenyebb deszkákból áll, egy részen hitvány lambéria pótolja. A hajóban és a szentély nagy részén hasított

kőlapokból álló padlóburkolat borítja a hajdani padsorok helyét jelző, téglány alakú foltok közötti részeket, a szentély felé a két egykori padsor között, valamint a szentélyzáródásban mára málló állapotba jutott betonborítás.

A szentélyt a hajótól diadalívpillérek határolják el, az ív beomlott helyét szerény, növényi motívumokat és koronát imitáló stukkódísz igyekszik szépíteni. A szentélyfalakon beomlott boltozat homlokívei rajzolódnak ki. Az alsó részekben a vakolat erősen mállik, sok helyen előbukkan a falazatra első réteggként felhordott, téglaport adaléktól rózsaszín árnyalatú, erősen meszes első vakolat, amelyet két porlékony, rossz állapotú, többször átmeszelt, későbbi vakolatréteg borít. A szentély északi és déli falán egy-egy befalazott, alacsonyban elhelyezkedő ajtónyílás. A falak itt és a hajóban is rendkívül koszosak, az egyenetlenségeken vastag porréteg ül.

A hajó teréből leválasztott nyugati szakaszba a déli oldalon juthatunk be. A belső oldalról az északi és a déli oldalon is jól megfigyelhetők a befalazott arkádívek. A főhajó terét elhatároló fal világosan értelmezhető módon két periódusban épült: elsőként egy, a főhajópillérekhez és a gádorfalakhoz képest utólagos, kőből és téglából vegyesen épített fal készült.⁸ A falazatban, másodlagos helyzetben gótikus nyíláskeret-töredéket is felhasználtak. A gádorablakok magasságában a nyugati szakaszból utóbb elfalazott, szegmensíves boltívű átjáró nyílt a főhajó terébe. Később, talán a ma álló tornyocska építésekor, a fal elé a főhajónál keskenyebb, vastag téglafalat emeltek, amely a tornyot hordja.⁹ Ez utóbbi, és a nyugati fal között a torony északi és déli falát gyámolító boltívek húzódnak. A téglafal építésekor megközelíthetően hagyták a főhajó felé a gádorablakok magasságában vezető ajtónyílást. A nyugati szakasz elválasztása után alárendelt szerepet játszott, falai nagyrészt vakolatlanok voltak, az egykori építési állványzatok gerendafészkei szabadon látszanak.

A templomról rendelkezésünkre áll néhány archív ábrázolás. Különösen fontos a Forster Központ Fotótárában őrzött két, feltehetően a XX. század elejéről származó kép, amely a belsőt ábrázolja.¹⁰ Az egyik a szentélyt, a másik a hajót mutatja. A templom berendezése még megvan, a fa mellvédellátott karzaton orgona áll, a nyílászárók

épek, a szentélyzáródásban a szószek is jól kivethető. A kő padlóburkolatra öntött cementsimítás már elkészült, a hajót és a szentélyt egységes, ma már csak a hajóban meglévő famennyezet fedi.¹¹ A képek tanúsága szerint a szentélyben a XX. század folyamán, vélhetőleg azonban még a második világháború előtt kicserélték a mennyezetet. Szintén rendkívül hasznos Debreczeni László második világháborút megelőzően készült fametszete, amely a déli portikusz falkapuját meglehetősen pontossággal ábrázolja.¹² A XX. század elejéről még egy képeslap is fennmaradt, amelyen a templomkertben belül jelentős méretű lakóépület látható a templomtól délnyugatra, a kerítésfalhoz illeszkedve.¹³ E helyen ma nyoma sincsen épület-

7. A templombelső 2013 tavaszán. Jobbra Székely János építőmester, a felújítás megvalósítója. Szerző felvétele

nek. A külsőről több felvétel is rendelkezésre áll a XX. századból, amelyek a pusztulás lassan, de folyamatosan előrehaladó stádiumait rögzítik. A külső képek tanúsága szerint a gádorfalakat eltérő vakolat borította az ablakok magasságában és lejjebb, a határ a déli oldalon a könyöklőknél, északon azok alatt, a falazat váltásánál húzódott.

A templom pontos rekonstrukív leírására és építéstörténetének a korábbi eredményeket lényegesen meghaladó analizésére nem vállalkozhatunk, azonban a legfontosabbak összefoglalását hasznosnak véljük. Az első ismert építési periódusában az épület háromhajós bazilika volt, a nyugati oldalon bejárattal. Ernst Wagner és Hans Gunesch a nyugati részén, a boroskrakkói [Cricău] templomhoz hasonlóan, a főhajóval azonos szélességű, egy szakaszt kitevő tornyot feltelezett, amelyre utaló nyomként azonban csupán a nyugati homlokzat erős támpilléreit említhetjük.¹⁴ Perdöntő igazolást a hajó első pillér-párjának és gádorfal-szakaszának vastagabb kialakítása jelentene, ezek azonban azonos vastagságúak a hajó teljes hosszában.

*8. A felújítás befejezését ünneplő helybeliek és magyarországi kirándulók.
2013. június 2. Szerző felvétele*

A torony nélküli, háromhajós bazilikális forma egyébiránt nem ismeretlen a szász plébániatemplomok között. Főszentélye a mainál nyilván rövidebb lehetett, alaprajzára nézve nincsen támpontunk, és nem ismert előttünk a mellékhajók esetleges eredeti szentélyének kialakítása sem.¹⁵ Mind a főhajó, mind a mellékhajók boltozatlanok, utóbbiak nyitott fedélszékűek lehettek, erre bizonyíték a magasra nyúló árkádívek sora, amelyekkel azonos magasságba a mellékhajófalak nem érhetek fel, különben a mellékhajók tetőzetének nem maradt volna hely, valamint a falazaton boltozat csatlakozására utaló nyomok hiánya.¹⁶ A főhajó boltozatlan kialakítására utal a gádorfal-ablakok rendszertelen kiosztása, amely nem lenne összeegyeztethető semmiféle boltozati rendszerrel. Az erős, négyzetes alaprajzú, egyszerű vállpárkánnyal zárt pillérek, a boltozatlan kialakítás, a keskeny résablakok archaikus, még erőteljesen a román kor művészete felé hajló irányt mutatnak, amellyel szemben csupán a magas árkádívek csúcsíves kialakítása, a déli homlokzat keleti utolsó gádorfal-ablakába írt karéjos kitöltés a gótika bátortalan, bár figyelmen kívül nem hagyható jele. Tekintetbe kell vennünk továbbá a térarányok jelentős változását: a Maros áradásait követően visszamaradt hordalék akár két méterrel is megemelhette a terepszintet. A datálás kérdésének tisztázásához elengedhetetlen a gádorfalak esetleges újjáépítését ellenőrizni, az alaprajzot és az építészeti formálást, például a főkapu részleteit megismerni. A szakirodalomban elterjedt, XIII. század végére, a XIV. század elejére való datálás és az Ernst Wagner és Hans Gunesch által javasolt hosszú, a XIII. század nagy részét felölelő építésmenet egyaránt bizonytalan. Fontos kérdés, hogy a templom 1264-es első említése már erre az épületre vonatkozott-e. Korábbi épület elhelyezkedését, létét régészeti feltárás esetleg tisztázhatja.

Amint már sokan rögzítették, az eredetileg boltozott szentély utólagosan épült a hajóhoz, északi oldalához sekrestye csatlakozott.¹⁷ E megállapításhoz csak annyi kívánkozik kiegészítésül, hogy a főszentély újjáépítése során a diadalívet is elbontották és újjáépítették, a mellékhajók keleti zárófalával, az esetleges mellékszentélyekkel együtt. A mellékhajók tehát az új szentély építéskor még fennálltak. Az új szentély épí-

tése az ablakok mérműformái alapján a XIV. század második felében már lehetséges volt, de nem zárható ki XV. század eleji keltezés sem. A déli mellékhajó eredetileg szintén a nyugati homlokzati síkig ért, az egy szakasszal keletebbre húzott fal valamely felújítás eredménye, amelynek során lerövidítették a mellékhajót. A fal gádorfalak könyöklőjénél magasabb voltát feltehetően a mellékhajó maradék, keletre eső része tetőzetének falszegélyes kialakítása magyarázza. A faltól keletre levő szakaszban, az árkádív befalazásában létesített nyílások arra utalnak, hogy a mellékhajó még állt a befalazás idején: a nyílások belső térbe vezettek, ugyanis eredetileg valószínűleg nem fogadtak be nyílászárót. Hasonló jelenségre utal az északi mellékhajó nyugati szakaszának árkádívnyílását leszűkítő falazatban kialakított nagyméretű, félkörös zárású átjáró léte is. A mellékhajók templomtértől való elválasztása és használaton kívül kerülése tehát nem egy lépésben történt, egy részük bizonyos ideig más funkciót szolgálhatott, a bontásra, és minden árkádív elfalazására csak később került sor. Ezt erősíti az is, hogy az északi oldalon a nyugat felől második árkádív befalazása gyakorlatilag téglamellőzéssel épült. A templom nyugati részét jelentős sérülés érte, a délnyugati sarkon és a nyugati homlokzaton is nagyobb falszakaszokat újra kellett falazni. Falkutatás és régészeti feltárás segíthet meghatározni, hogy a nyugati rész átalakulása pontosabban milyen lépésekben, milyen abszolút és relatív kronológiával mehetett végbe. A főhajót lerövidítő fal építése nyilván összefügg egy magasan fekvő karzat létesítésével. Ebben az időben a mellékhajók még fennállhattak. Kérdés azonban, hogy a főhajó lerövidítésének egyedüli oka volt-e a karzat létesítése, vagy esetleg egy korábbi torony építésével is párosult. Az árkádívek felett nem látszik karzattödémmé nyoma, lehetséges, hogy a vakolat alatt rejtőzik, hiszen több felújítás is történt a lejjebb elhelyezkedő karzat építését követően. E karzat egykori földemgerendáinak és az árkádívek befalazásának viszonya választ adhat arra, hogy az alacsony szinten elhelyezett karzat létesítése és a befalazás egy időben történt-e. Tisztázandó a mellékhajók leválasztásának majd bontásának menete. Kérdéses, hogy az északi mellékhajó leválasztására vajon egy lépésben és a déli mellékhajóval együtt került-e sor.

2012-ben újraindult a határon túli, magyar vonatkozású műemlékek megóvására irányuló program. A Teleki László Alapítvány által szervezett tevékenység ugyan csupán szerény kerettel gazdálkodhat, de megfontolt felhasználással, körültekintő lebonyolítással a rendelkezésre álló összegből mégis sok értéket lehet megmenteni. Az alvinci templom esetében – nem túlzás azt állítani – sorskérdésről volt szó. Használat nélkül ideig-óráig fenn lehet tartani az épületet, de az elhagyottan fokozottan ki van téve a garázdaságnak és a természeti erők által okozott lassú, de visszavonhatatlan pusztulásnak. Tekintettel arra, hogy Alvincen még van gyülekezet, a templom újbóli használatba vétele kézenfekvő, ám mégis meglepően nehezen hihető és nehezen kivitelezhető feladatnak látszott. A sok évtizedes elhanyagoltság, a számos szándékos kártétel a liturgikus használat lehetőségébe vetett bizalmat elvette. Gudor Botond, nem sokkal korábban

9. A szentély az újjáépített szószékkal, berendezve, új ablakkal. 2013. június 2. Szerző felvétele

*10. A hajót nyugat felől záró, feltehetőleg a XVIII. század elején épült falon előkerült indadíszes, felirattöredéket őrző festésmaradvány.
Szerző felvétele*

Gyulafehérvárra megválasztott lelkész kitarása, a gyülekezet tagjainak áldozatvállalása és a Teleki László Alapítvány által közvetített támogatás végül együttesen eredményt hozott: 2013 tavaszán ismét istentiszteletet lehetett tartani a templomban. (8–9. kép) Az ehhez szükséges feladatok építőipari szempontból nem nevezhetők nagy volumenűnek. Pótolni kellett a javarészt hiányzó nyílászárókat, kijavítani a deszkafödémeket és a padlót, újjáépíteni a portikusz dongaboltozatát és a lerombolt szöszéket, kijavítani a vakolatot, kimeszelné a falakat, s áthozni az imateremből a padokat. Az elvégzett munkák igazi jelentősége, hogy a rom és az épület közötti határon ingadozó helyzetből (legalább egy időre) visszatértette a templomot a bízható jövő reményével bíró épületek közé.

Lássuk kissé részletesebben az elvégzett munkákat. A szentély gótikus ablaknyílásai klasszicista ízű, sűrű osztású nyílászárókat építettek, amelyek a XX. század eleji képeken még jó állapotban vannak, napjainkra azonban csak roncsaik maradtak fenn. E nyílászárók fenyőből készültek, tok nélkül illesztették az ablakszárnyakat a kőkeretekhez, amelyek alsó részét mindenütt elfalazták, a keleti ablakot pedig félkörös záródásával alakították. E keleti ablak szolgált mintául a hajó kosáríves nyílású ablakainak a szentélyablakok készítésével vélhetőleg egy időben történt felújításához. Két hajóablak íves záródásában megvoltak a keleti szentélyablak záródásához hasonló küllős ablakszárnyak maradványai, amelyek azonban csupán utólagosan, átalakításként kerültek a hajóablakok tölgyfából készült tokjaiba. Ezek íves

részében ugyanis eredetileg fix, ólomosztásos üvegezés volt, amelyet a tokba vajt horony fogadott be, nem gittelés rögzített. Az alsó ablakszárnyakból sajnos nem maradt fenn semmi, csupán a vasalatok adnak további támpontot arra nézve, hogy a hajó ablakaiban megőrződött tölgyfa tokokat a szentély ablakainál korábbiak, XVIII. századi jellegűnek véljük, ami megengedi azt a lehetőséget, hogy a mellékhajók lebontásával, az árkádnyílások elfalazásával és a kosáríves ablaknyílások kialakításával egyidősek legyenek, tehát Kárpát-medencei viszonylatban korai nyílászáró-maradványoknak számítanak. A mostani munkák során a záródásba rögzített üvegezést helyezettünk, bár kényszerűségből osztatlan kivitelben. Az alsó ablakszárnyak rekonstrukciójához nem volt előkép, ezek a feltételezhető méretek és formák alapján újonnan készültek, kényszerűségből szintén osztatlan üvegezéssel.

A bejárati ajtót az 1990-es évek elején készült fényképfelvételek és Debreczeni László fametszete is ábrázolta, bár nem pontosan kivehetően. Annyi megállapítható volt, hogy profilgyaluvál megoldozott deszkaborítás fedte, amely kettős, átlós állású négyzetmintát rajzolt ki. A nyílásban megmaradt tölgyfa tokhoz az eredeti sarokvasak felhasználásával készült rekonstrukció.

A falak a sok évtizedes elhanyagoltság következtében porosak, piszkosak voltak. A talajnedvesség hatására az alsó részeken a vakolat mállott, és a szentélyben sok helyen elvált a kiterjedt felületeken megmaradt erős, jó állagú, téglaporral készült gótikus vakolattól az utóbb ráhordott, legalább két réteg későbbi, egyszerűen fehérre meszelt

vakolatréteg. Nyilvánvalóan kívánatos lett volna a gótikus vakolat feltárása, dokumentálása, konzerválása és bemutatása, azonban ez sokszorosan meghaladta a rendelkezésre álló lehetőségeket, ezért végül a nagyobb hiányok mézshabarccsal történő javítására és a teljes felület meszelésére került sor. A kényszerűségből folyamatos kutatói megfigyelés mellőzésével folyó munkálat során a templomhajó nyugati, a középkori periódushoz képest utólagos, a kisméretű tornyot is hordó, utólagos, a hajót lerövidítő zárófalon a feltételezhető korai karzatra vezető ajtónyílás felett indadíszes, szövegtöredéket is tartalmazó festés került elő. (10. kép)

Az alvinci templom hányattatott sorsának gyors áttekintése talán meggyőzheti a kétkedőket: műemlékeink megóvása, fenntartása sokkal kevesebb befektetést igényel, mint a várható (igaz, elsősorban nem anyagi természetű) haszon.

JEGYZETEK

- Gündisch, Gustav: Winz und die sächsische Nationsuniversität. *Emlékkönyv Kelemen Lajos születésének nyolcvanadik évfordulójára*. Szerk. Bodor András et al. Kolozsvár, 1957. 311–325.; Wagner, Ernst – Gunesch, Hans: Zur Geschichte des Winzer Distrikts. *Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde*, Ser. 4., 1. 1978. 81–119.; Az itt élő szászok, magyarok, románok és más népek közös életéről, a település kormányzásáról fontos adatokat közöl Binder Pál: *Közös múltunk*. Bukarest, 1982.; Draskóczy István: Az erdélyi Szászföld demográfiai helyzete a 16. század elején. *Erdélyi Múzeum*, 61. 1999. 1–30.; Gudor Kund Botond: *Az eltűnt Gyulafehérvári Református Egyházmegye és egyházi közösségei*. Kolozsvár, 2011.
- Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*. I–VII. Hrsg. Franz Zimmermann, Carl Werner, Georg Müller, Gustav Gündisch. Hermannstadt–Bukarest 1892–1991. I.: 77.
- Wagner–Gunesch 1978. i. m. 81–119.
- Rusu, Adrian Andrei: A Glimpse into the Inner Life of a Transylvanian Monastery: The Dominican Monastery of Vințu de Jos. *Church and Society in East Central Europe*. Ed. Maria Craciun, Oliviu Ghitta. Cluj-Napoca, 1998. 13–21.; Rusu, Adrian Andrei: *Gotic și Renaștere la Vințu de Jos. Gotik und Renaissance im Unter-Winț*. Cluj-Napoca – SatuMare, 1998.
- Kovács András: Az alvinci kastély. *Korunk*, 30. 1971. 1169–1173.; A téma bővebb kifejtése: Kovács András: Szabályos alaprajzú, olaszbástyás várkastélyok Erdélyben. *Művelődéstörténeti Ta-*

nulmányok. Szerk. Csetri Elek, Jakó Zsigmond, Tonk Sándor. Bukarest, 1980. 77–98, 277–280.; Kovács András: Szabálytalanság és szabályosság az erdélyi kastélyépítészetben. Az alvinci kastély építéstörténetének kérdéséhez. *A reneszánsz Magyarországon. Tudományos tanácskozás. Sárospatak, Rákóczy Múzeum, 1991. október 2–4.* [sokszorosítás] Budapest, [1992]. 6–7.; Kovács András: *Késő reneszánsz építészet Erdélyben 1541–1720*. Budapest–Kolozsvár, 2003.; Kovács András: Az alvinci kastély és leltáriai. *Erdély XVII–XVIII. századi építészetének forrásaiból*. Szerk. Kovács Zsolt. Kolozsvár, 2004. 9–64.; Kovács András: *Alvinc. Martinuzzi–Bethlen-kastély*. Kolozsvár, 2005. (Erdélyi műemlékek, 38.)

- Szekernyés János: Kós Károly s a felépítendő alvinci új református templom. Erdély mindenese 125 éve a Bánság fővárosában született. *Művelődés*, 61, 2008, 11. 14–16.
- Megjegyzendő, hogy feltárás nélkül eldönthetetlen, vajon jelenleg az első építési periódusból származó, vagy később megújított, magasabbra helyezett nyílás maradványát látjuk-e.
- A pillérek és gádorfalak vakolata megvan a fal által takart felületen is.
- A fal jellege a gádorfal-ablakok magasságában vált. Lejjebb több követ tartalmaz, feljebb szinte kizárólag téglából épült. Kérdés, hogy a cezúra csak építéstechnikai okokból alakult ki, ugyanis e szinttől felfelé boltöveket kellett falazni, vagy periódusváltást is jelez.
- Forster Központ, Fotótár, Itsz.: 033.768 ND, 033.774 ND.
- A felvételek vélhetőleg a Gudor Botond által említett, 1895-ös árvízet követő felújítás során létrejött állapotot mutatják. Gudor 2011. i. m.
- Habár a kapu egészen az 1990-es évek közepéig megvolt, jó fénykép nem állt rendelkezésre róla 2013 tavaszán, amikor rekonstrukciójának lehetőségei körvonalazódtak.
- Közölve a Gudor Botond által szerkesztett *relatoria.ro* című honlap Alvincével foglalkozó oldalán: <http://www.relatoria.ro/kozossegek/alvine/1>
- Wagner–Gunesch 1978. i. m. 106.
- Az Ernst Wagner és Hans Gunesch által bizonyágként kezelt félkörös főapszist csupán hipotézisnek tekinthetjük. Wagner–Gunesch 1978. i. m. 106.
- E tekintetben vitatkoznunk kell az Ernst Wagner és Hans Gunesch által képviselt állásponttal, amely szerint a főhajófalak felső részei újjáépítés eredményei lennének, ez indokolja a gádorfal-ablakoknak az árkádívek kiosztásától való eltérését. A tengelyeltérésre nem lenne indok az újjáépítés, bár a gádorfalak újjáépítése nem zárható ki. Wagner–Gunesch 1978. i. m.
- Entz Géza 1400 körülre teszi a szentély építését. Entz Géza: *Erdély építésze a 14–16. században*. Bev. Marosi Ernő. Kolozsvár, 1996. 92.